

G.DAWLETOVA SHIĞARMALARINDA STILISTIKALIQ FIGURALARDIŇ QOLLANILIW ÓZGESHELIGI

Djoldasbaeva Shaxrizoda Abatbay qızı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq tili) tálim baǵdarı studentı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15807565>

Annotaciya. Bul maqalada XX hám XXI ásir qaraqalpaq ádebiyatı shayırası G.Dawletova shıǵarmalarında stilistikalıq figuralardıń túrleri haqqında haqqında sóz etiledi. Olardıń qollanılıw ózgeshelikleri talqılanadı.

Gilt sózi: kórkemlew súwretlew usıllar, epifora, inversiya, antiteza, ritorikalıq qaratpa, ritorikalıq soraw, awıspalı máni, kórkem shıǵarma, poeziyalıq shıǵarma.

FEATURES OF THE USE OF STYLISTIC FORMS IN THE WORKS OF G. DAWLETOVA

Abstract. This article discusses the types of stylistic forms in the works of the Karakalpak poet G. Davletova in the 20th and 21st centuries. Their practical features are discussed.

Key word: artistic words, epiphora, inversion, antithesis, rhetorical word, compound meaning, works of art, poetic works.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ФОРМ В ТВОРЧЕСТВЕ Г. ДАВЛЕТОВОЙ

Аннотация. В статье рассматриваются типы стилистических форм в творчестве каракалпакского поэта Г. Давлетова в XX и XXI веках. Обсуждаются их практические особенности.

Ключевое слово: художественные слова, эпифора, инверсия, антитеза, риторическое слово, сложное значение, художественные произведения, поэтические произведения.

Gúlistan Dawletova lirikasınıń kórkem mazmunın ele de aydıńraq kóz aldımızǵa keltiriw ushın lingvopoetika iliminde kórkem súwretlew usılları dep júritiletuǵın figuralardı da sheberlik penen paydalanıw sırların úyreniw áhmiyetke iye. Shıǵarma poetikasın úyrenge kórkem súwretlew qurallarına dıqqat qaratıladı da, kórkem figuralar izertlewden shette qalıp kiyatır. Biz lirikalıq qosıqtıń poetikası degende tek kórkem pikirlerdiń, juwmaqlardıń, qatarlardıń, sóz dizbekleriniń, sózlerdiń awıspalı mánislerin ǵana emes, al sesler únleslikleri de túsindiretuǵınlıǵı sır emes. Solay eken, shıǵarmalarıdaǵı figuralarǵa da poetikalıq elementler sıpatında qatnas jasawımız poeziya tuwralı túsiniqlerimizdi jáne de keńeytedi. A.Kvyatkovskiy «Kórkem súwretlew usılları tuwralı jazıwshılar tárepinen emes proza yaki qosıqlardaǵı ayqınlanǵan kórkem súwretlewge erisiw ushın qollanatuǵın stilistikalıq sóylemshi túri»[1] sıpatında anıqlama beredi hám barlıq troplar da figuraǵa tiyisli dep esaplaydı. Sebebi troplar degende biz, paydalanǵan sózlerdiń, sóz dizbekleriniń hám pikir túsiniqlerdiń awıspalı, kóshpeli, obrazlı basqa mánige iye bolıwın túsinemiz. Al, kórkem súwretlew usıllarında bolsa qosıq juwmaqlardaǵı sózlerdiń, sóz dizbekleriniń, qatarlardıń shayırtárepinen qalay ornalastırılǵanın, ne ushın jaylastırılǵanın, qaytalanıwın, mánilik jaqtan qarama-qarsı qoyılıwların sırların úyrenemiz.

Kórkem shıǵarmada, ásirese, lirikada kórkem súwretlew usıllarınıń shıǵarma mazmunın jetkeriwdegi xızmeti ayırıqsha. Shayırlar insan ruwxıy áleminiń hár qıylı keshirmelerin kórkem súwretlew usıllarınıń járdeminde sáwlelendiredi.

Shıǵarmada formanıń mazmundı jetkeriw xızmeti kórkem súwretlew usılları arqalı da ámelge asırıladı. Súwretlew usılları járdeminde kórkem sóz sheberi óziniń aytajaq pikirine ayırıqsha máni beriwge, oǵan ayırıqsha salmaq taslawǵa erisedi. Lirikalıq keshirmelerdi, turmıslıq, jámiyetlik hám tábiyiy hádiyselerdi kórkem haqıyqatlıqqa aylandırıw jolları súwretlew usılları bolıp esaplanadı. Kórkemlik, obrazlılıq dóretiwshiniń tek sóz tańlaw, sóz taba biliw sheberliginen ǵana emes, al sózlerdi baylanıstırıw, gáp dúziw hám ayırıqsha intonaciyaǵa qurıw ózgesheliginen de baylanıslı boladı. Shıǵarma qurılısındaǵı fraza hám gáplerdi dúziw usılları sintaksislik yamasa poetikalıq figuralar dep atalıp, shıǵarmanıń obrazlılıǵın, tásirsheńligin támiyinlewge tikkeley qatnasadı.

Lirikalıq shıǵarmalarda pikirdiń kórkemligin, qosıq formasınıń ózgesheligin támiyinleytuǵın, qosıqta hám mazmunlıq, hám formalıq jaqtan obrazlılıqtı jetkerip beretuǵın poetikalıq formaların bir túri – bul stilistikalıq figuralar.

Bul bólimde biz stilistikalıq figuralar bolǵan – antiteza, oksimaron, epifora, inversiya, ritorikalıq qaratpa hám ritorikalıq sorawdıń qollanıw ózgesheliklerin G.Dawletova lirikalarında kórip, analizlep shıǵamız.

Antiteza – (grekshe. qarama-qarsı) – sóylewdiń ótkirigin arttırıw maqsetinde bir frazada qarama-qarsı kontrast túsiniqlerdiń qollanılwı. Kórkem shıǵarmada túsiniqler, waqıyalar, obrazlar bir-birine qarama qarsı qoyılса, antiteza usılı kelip shıǵadı. Antiteza shıǵarmanıń emocional tásirin arttırıw ushın xızmet etedi. [1.15]

Mısalı:

*Ómir ushın ayqastı,
Ólim menen shayqstı,
Perzentler ushın jan anam,
Jeńip shıqtı nawqastı [6.154].*

Ullı boldı, aydarınan jel ósken,
Qızlı boldı diydarma gúl ósken,
Mehir nurın teńdey tókti anası,
Túyneк **dushshı**, pálek **ashshı** demesten [7.21].

Bul mısallarda antiteza etip **ólim-ómir, ul-qız, dushshı-ashshı** sózlerin aldıq. Bul sózler bir-birine qarama-qarsı máni bildirip, sóylewde emocional tásirde kúshiytedi.

Lirikalıq shıǵarmalarda pikirdiń kórkemligin, qosıq formasınıń ózgesheligin támiyinleytuǵın, qosıqta hám mazmunlıq, hám formalıq jaqtan obrazlılıqtı jetkerip beretuǵın poetikalıq formaların bir túri – bul stilistikalıq figuralar.

Bul bólimde biz stilistikalıq figuralar bolǵan – oksimaron, ritorikalıq qaratpa hám ritorikalıq sorawdıń qollanıw ózgesheliklerin G.Dawletova lirikalarında kórip, analizlep shıǵamız.

Mısalı:

Usı aq-aw desem shıǵadı qara,
Biydártler dástinnen qálbim mın para,
Janıqqan janıńa jalǵaw janlar joq,
Qálbiń sızlaǵanda turǵanday ara [6.10].
Júripsiz arqayın **mazardı gezip**,
Misli júrgendey **bazardı gezip**,
Kúydirmeń analıq qálbimdi ezip,
Ne qılıp júripsiz, balajanlarım? [7.24]

Bul qatarlarda da qarama-qarsı túsiniqler bolǵan aq hám qara, mazar hám bazar sıyaqlı sózlerdi ushratamız. Aq hám qara tiykarǵı reń mánisinen uzaqlasıp, turmıslıq sabaqlardıń jibin kóz aldımızǵa keltiredi. Endi haqpan degeninde nahaqqa aylanıwıń, endi maqsetime jettim degeniń de ayaǵıńnan shalıwlar bulardıń barlıǵı aq hám qaranıń astında jasırıǵan. Al, mazar hám bazar sózleri ne qılıp júrgenin, otırar ornın, sóyler sózin bilmey atırǵan geypara jaslarımızǵa úndew hám shaqırıq bolıp antitezalıq xázmet atqarıp tur.

Epifora grek tilinen alınıp “keyin”, “keliwshi”. Gáptiń keyninde birdey seslerdiń yáki birdey sóz dizbekleriniń tákirarlanıp qollanılıwı.

Mısalı:

Aqıl bolsan aytqanımdı uǵıp **al**,
Jibin tartıp, bizińdi de suǵıp **al**,
«Qashtıǵúl»diń ishlerine iyt qamap,
Qumay qustay bálent shıńǵa shıǵıp **al**,
Ómirge bir keldin, jawlana hayal [6.41].
Qıyalımnan bir ájayıp oy **etti**,
Yubileylik jarqıraǵan toy **etti**,
«Shayırlardı tirisinde sıylayıq»,
Kez aldımnan ulıǵlanǵan boy **etti**. [6.55].
Hasıl alsań gúl **bolarsań**,
Nadan alsań qul **bolarsań**.
Kisenlengen qul **bolarsań**.
Qız tańlawda asıqpa, sen [6.57].

Birinshi qatarda al, ekinshi qatarda etti, úshinshi qatarda bolarsań sózleri qaytalanıp, qosıq qatarlarında tásirliklikti kúsheytıp, ayırıqsha máni berip tur.

Inversiya – (lat. orın almasıw) – qosıqta, prozada sózlerdiń ádettegiden basqasha orın alasıwı, yaǵnıy stilistikalıq maqsette sózlerdiń orın tártibin buzıw, onda ayırıqsha stilistikalıq maqset penen gáptegi sóz hám sóz dizbekleriniń orınların almastırıw.

Shópti qalı kórme, shıpaǵa iye,
Iyesi tabılar, sóz tapsa júye.
Siz de tegin emes, bar sizde kúye,
Adamlar-Allanıń sáwlesisizler [6.18].
Bul qatarlarda úsh qatar inversiyaǵa ushraǵan.

Negizinde Shıpağa iye shóptı qalı kórme, ekinshi qatardağı gáp iyesin tabar dizbegi avtordın fantaziyasına kóre iyesi tabılar, sóz tapsa júye formasında, úshinshi qatarda bayanlawısh xızmetinde kelgen bar sóziniń aldığa shıǵıp ózgertiliwi qosıq formasın ele de bayıtıp turıptı.

Ritorikalıq qaratpa – súwretlew procesinde shayır kóbinese, oqıwshı, personaj, predmet, waqıya-hádiyselerge qatnas jasaw maqsetinde qaratpalardı qollanadı. Ritorikalıq qaratpada mazmun, pikir dialogta qatnaspaǵan, qatnasıwı múmkin bolmaǵan obyektke qaratılǵan boladı.

Bunda súwretlew obyektine itibardı kúsheytıw kózde tutiladı.

Mısalı:

Nálshelerdiń nárwan bolıp shayqalar,
Japıraqların kórip kewiń jay tabar,
Shákirtleriń sizge qarap oylanar,
Sizge talday iyiledi, **Ustazlar!** [7.25]
Mıńsań táshwish moynıńızda jegilgen,
Órt háwri seziledi demińnen,
Qumardıń qızları, qaynap tógilmen,
Senlik tózim menen jasayman, **hayal!** [7.27]

Ritorikalıq soraw – gáp juwap talap etilmeytuǵın soraw gáppler bolıp, kórkem shıǵarmada qaharmanlardıń sezim-tuyǵıların, keypiyatın tásirli sáwlelendiriwge qaratılǵan boladı.

Mısalı:

Alpıs biyiń alpıs jaqqa tartqanda,
Arasında túlki, saǵal jortqanda,
Ózińdi-ózińe ishten jaw etip,
Kúyindiń be, mártti námárt satqanda?
Baǵrıń ǵıjlap ketpedi me, **Qarataw?!** [6.6]
Qumar ana bolıp shıqsam tóbeńe,
«Qulınım» der bolsam saza kele me?,
Qarakeń erkinliktiń erke balası,
Tolǵan ayday mıń qubılar ele de,
Desem babam silkiner me, **Qarataw?!** [6.7]

Qatarlarda qollanılǵan Qarataw qaratılǵan ritorikalıq soraw tiykarınan tastıyıqlaw mazmunına iye bolıp, ondağı soraw intonaciyası tek emocional dıqqattı payda etiw wazıypasın atqaradı. Ritorikalıq soraw avtordıń óz qaharmanına, yaki oqıwshıǵa sorawı túrinde beriledi. Juwabı bolsa talap etilmeydi.

Juwmaqlap aytqanda, G.Dáwletova lirikasında stilistikalıq figuralar qosıqtıń kórkemligin arttırıwda, avtor ideyasın, pikirin kórkemlep jetkerip beriwde sheber qollanılǵan. Maqalamızda sóz etilgen stilistikalıq figuralar shayır lirikasında jiwi ushırasadı, Yaǵnıy epifora, inversiya, antiteza, oksimaron, ritorikalıq qaratpa, ritorikalıq soraw sıyaqlı stilistikalıq figuralardıń qollanılǵanlıǵın shayır qosıqların tallaw barısında gúwa boldıq. Bul bolsa shayırdıń stilistikalıq figuralardı qollanıwdağı sheberligin hám ózine tán stilin ashıp beredi.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Seydullaeva D. Til bilimi terminleriniń túsindirme sózligi. Nókis, “Bilim”, 2018.124 B.
2. Бекбергенов А. Қарақлақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, “Қарақалпақстан”, 1990, 88 В.
3. Квятковский А. Поэтический словарь. -Москва, советская энциклопедия, 1966, 156 В.
4. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. М., 1964, 213 В.
5. Квятковский // Поэтический словарь. -М., «сов.энк» 1966, 280 В.
6. Dawletova G. Gúzgi tolǵanıslar. Nókis ”Qaraqalpaqstan” baspasi, 2017.
7. Даўлетова. Г. Қыз тахтым. (Қосықлар).Ташкент. “MERIYUS” баспасы, 2009.